

Környei István és Literáti József zürichi könyvvásárlásai¹

A 18. században a zürichi főiskola az egyik legnépszerűbb felsőoktatási intézmény volt a magyarországi református fiatalok között. A Carolinum magyarok közötti népszerűségét alapvetően id. Pápai Páriz Ferencnek köszönhette, aki 1675-ben mindössze egyetlen hetet töltött el Zürichben, de ez idő alatt Johann Jakob Heideggerrel sikerült olyan szoros kapcsolatot kialakítania, amelyik kihatással volt az egész 18. századi magyar egyetemjárásra: Pápai Páriz Erdélybe visszatérve a nagyenyedi kollégium tanára lett, ezáltal az enyedi kollégium rendszeresen tudott diákokat Zürichbe kiküldeni. Az 1670-es években kialakult kapcsolatokat Pápai Páriz Imre az 1720-as években tovább mélyítette, amely annyira sikeres lett, hogy nemcsak ösztöndíjakat szerzett enyedi diákok számára, hanem apja egyik művét, a *Rudus Redivivumot* Johann Jakob Ulrich zürichi professzornak ajándékozta, aki annyira megkedvelte ezt a művet, hogy azt 1723-ban újra kiadta.²

Természetesen nemcsak a nagyenyedi kollégium diákjai tanultak tovább a Carolinumban, hanem a többi magyarországi református kollégium diákjai is. Ezek a kapcsolatok szintén az 1670-es években kezdődtek, csak azzal a különbséggel, hogy ezek a gályarab prédikátorok Zürichbe kerülésével hozhatóak összefüggésbe: a gályarabok svájci tartózkodásának hatására a protestáns kantonok olyan ösztöndíjakat hoztak létre, amelyek magyar diákok tanulmányainak finanszírozását támogatták.³

Annak ellenére, hogy elég pontosan ismerjük a Zürichben tanult diákok névsorát, viszonylag keveset tudunk a peregrinusok későbbi sorsáról. Ilyen kevésbé ismert személynek számít Literáti József és Környei István. Könyvtáraik egykori darabjai viszont bepillantást engednek nyújtani a 18. század második fele lelkészkönyvtárainak állapotába, ugyanis a békési Szegeði Kis István Református Gimnázium könyvtárában előkerült mindkettőjüknek egy-egy könyve, amelyeket peregrinációjuk során Zürichben szereztek meg.

Literáti József tipikus 18. századi lelkészkarriert járt végig: a nagy református múlttal rendelkező Hódmezővásárhelyen született, ahonnan 1770-ben eljutott a debreceni kollégiumba. Itt a diákranglétrán a legmagasabb fokozatot is elérte, mert 1780-ban seniorrá választották. Ezt követően 1781 és 1783 között Genfben és Zürichben tanult, majd hazájába visszatérve Szeghalmon lett lelképásztor.⁴ Svájci peregrinációjából

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² JAN-ADREA BERNHARD: Pápai Páriz Ferenc zürichi tartózkodása és hatása. In: Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában. Szerk.: Gudor Botond – Kurucz György – Sepsi Enikő. Bp., 2012. 35–42. p.

³ HEGYI ÁDÁM: A gályarab lelkészek bejegyzései Johann Heinrich Fries (1639–1718) albumában. Magyarországi diákok Bázelen és Zürichben 1677 és 1720 között. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2010. 1. sz. 9–27. p.

⁴ HEGYI ÁDÁM: Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788(1798). Bp., 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban)

hazatérve a cenzúra felfigyelt rá, de úgy tűnik nem lett komolyabb baja, mert a helytartótanács előtt Literáti arra hivatkozott, hogy Bécsben már engedélyezték könyveinek hazaszállítását. Nem tudjuk, milyen könyvekkel tért vissza hazájába, de az mindenestre figyelemfelkeltő, hogy a jozefinista könyvellenőrzés felfigyelt könyveire, pedig ebben az időszakban a cenzúra sokkal kevésbé foglalkozott protestánsok könyvbehozatalával.⁵ Későbbi életéről semmit sem tudunk, jelenlegi ismereteink szerint nem jelent meg nyomtatásban semmilyen műve, az egyházban végzett tevékenységéről sem rendelkezünk információkkal.

Nem valószínű, hogy a helytartótanács revizorainak a figyelmét Johannes Verwey holland filológus görög nyelvtankönyve keltette fel, de az megállapítható, hogy Literáti külföldi tartózkodása során a teológiai tanulmányokhoz szükséges ógörög nyelv elsajátítását célul tűzte ki maga elé, amelyhez megszerezte Verwey művét.

Környei István életéről még kevesebbet tudunk: Kecskeméten kezdte a tanulmányait, majd 1764-ben aláírta a debreceni kollégium törvényeit. 1775-ben a zürichi Carolinum hallgatója lett, a Békésen megtalált könyvének felbukkaságáig viszont nem tudtuk, mikor távozott Svájcból, mert a kiiratkozásáról nem maradt fenn forrás. A békési gimnáziumban lévő könyve alapján úgy tűnik, hogy 1776 februárjában még Zürichben tartózkodott, ezért valószínűleg tavasszal térhetett vissza Magyarországra. Itthon Seregélyesen lett lelképásztor, irodalmi vagy egyházi tevékenységéről az előbb felsoroltakon kívül semmit sem tudunk.⁶ Valószínű, hogy amikor fia, József 1804-ben beiratkozott a debreceni kollégiumba, akkor még mindig seregélyesi prédikátorként szolgált, mert a fiú születési helyének Seregélyes volt feltüntetve.⁷

Semmi meglepő nincs abban, hogy Környei a reformátusok között nagy népszerűségnek örvendő Johann Hübner hamburgi iskolarektor genealógiai könyvét szerezte meg, hiszen Hübner munkái a hazai református értelmiség mindennapos olvasmányainak tekinthetők, ezért is érthető, miért választotta Környei bejegyzése szimbólumául Isten mindenhatóságát kijelentő mondatot egy családfákkal foglalkozó kötetben.⁸

(továbbiakban: HEGYI, 2003.) Nr. 516, 727.; Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, 2013. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére) (továbbiakban: SZABADI, 2013.) 529. p.

⁵ Libros per Censuram Viennensem rejectos tolleratos. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. C 43. (= Helytartótanácsi Levéltár. Acta secundum referentes.) 274. cs. Mandich 1783. nr. 12. fol. 150r–152v.

⁶ HEGYI, 2003. Nr. 672.; SZABADI, 2013. 494. p.

⁷ SZABADI, 2013. 880. p. Könyvében szereplő adományozási bejegyzés szerint 1815-ben ajándékozta fiának, Józsefnek a Zürichben megszerzett kötetet. Mivel a debreceni kollégium diáknévsorában ebből az időszakból egyetlen egy Környei József szerepel, nagyon valószínű, hogy ő azonos az adományozásban megnevezett Józseffel.

⁸ Vö.: DIENES DÉNES: A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon. Sárospatak, 2002. (A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai.)

Az alábbiakban közlöm a békési Szegedi Kis István Református Gimnáziumban talált kötetek bibliográfiai adatait, valamint a tulajdonosi bejegyzéseket.

VERWEY Joannes – KETEL, Richard: Nova via docendi Graeca... Praeceptis maxime necessariis... subjectae annotationes multae perutiles... Joannes Verwey; Index vocum Graecarum... R. Ketelii, Gaudae [Gouda], Hoeve 1702, 8°
Szegedi Kis István Református Gimnázium Könyvtára (Békés) A 58
Előzék rektó:
Stephani Korsósé[?] 1799 (áthúzva)
Michaelis Magyar 1802
Címlap rektó:
Josephi Literáti Tiguri 1781.

HÜBNER, Johann: Genealogische Tabellen : Nebst denen darzu gehörigen Genealogischen Fragen, Zur Erläuterung Der Politischen Historie, Mit sonderbahrem Fleiße zusammen getragen, Und vom Anfange bis auf diesen Tag continuiret.
Erster Theil, [Leipzig], [Johann Gottlieb Gleditsch], 1719 - 4°
Szegedi Kis István Református Gimnázium Könyvtára (Békés) G 135
Címlap körbe van vágva.
Kötéstábla:
Daniel Hasler zum wied(er)numen[?] in Assen[?] 1720.
Előzék rektó:
Daniel Hasler junior 1720.
Jam est Stephani Környei comparantis Tiguri Helvetior. Ao. 776 die 14. Februarii. Symbol. Deus est qui cuncta gubernat.
die 11ma Apr. a. 1815. ezen Genealogica Tabellát Környei Josef kedves fiamnak különösen 's örökösön által adtam Környei István mk.
Környei Lajos

(Hegyi Ádám)